

«Til va adabiyot ta'limi» «Преподавание языка и литературы» «Language and literature teaching»

ilmiy-metodik jurnal / научно-методический журнал

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor Saidov
Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Nargiza Rahmonqulova
Yorqinjon Odilov
Nasirullo Mirkurbanov
Jabbor Eshonqulov
Valijon Qodirov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
Tolib Enazarov
To'liq Saydaliyev
Ravshan Jomonov
Zulxumir Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Tajixon Sabitova
Nilufar Namozova
Qayum Baymirov
Lutfullo Jo'rayev (bosh muharrir
o'rinbosari)
Alijon Safarov (elektron nashr uchun)
Sayyora Halimova (elektron nashr uchun)

Muharrirlar:

Nilufar Namozova
Nigora Uralova
Emma Torosyan
Yuliya Musurmanova

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

MUNDARIJA

TAHLIL

Alijon SAFAROV. Turkfront harbiy nashrlarining manipulyativ ta'sirlari	2
Saxiba SAIDMURADOVA. "Go'ro'g'li" romanida badiiy uslub va psixologik tasvirlar	3
Yoqutxon ERKABOEVA. Gonzo jurnalistikasi va uning janr imkoniyatlari	6
Mahbuba HOLMATOVA. Ways to improve students' communicative competence in ESP classes	7
Nurjahon NAZAROVA. Ertak janri matnining diskursiv tahlili	9
Ravshan NIYAZOV, Mo'mina UMEDOVA. O'zbek detektivining vujudga kelishida xalq og'zaki ijodining genetik manba bo'lib xizmat qilishi va yozma adabiyotdagi ilk detektiv unsurlar	11
Safiya QALANDAROVA. Chet tilda kasbiy ishbilanmonlik muloqoti shakllanishini tadqiq qilish metodologiyasi	13
Hasanjon OLIMOV. Globallashuvning milliy til va madaniyatga ta'siri	15

TADQIQOT

Maqsuda IKROMOVA. Chet tilini o'qitishda ommaviy axborot vositalari va interfaol o'yinlarning ahamiyati	16
Solijon AZIZOV. Talabalarining chet tilidagi yozuv kompetensiyasini takomillashtirish istiqboli: raqamli ta'lim muhiti, hamkorlik va qayta aloqa	18
Obid JAYNAROV. O'quvchilarning ma'naviy kompetensiyasini shakllantirishda "Tarbiya" fanining ahamiyati	21
Nargiza SATTAROVA. Erkin Vohidovning "Oltin devor" dramasi presuppozitsiya ifodasi	23
Muhabbat YUSUPOVA, Dilnoza ABDUKABIROVA. Lingual analysis of phraseological units in the Uzbek and English languages	25
Zulfiya BERDIYEVA. Xorijiy antroponimlarning diskursiv pragmatik xususiyatlari	27
Nilufar TOSHO'LATOVA. Badiiy matnning psixolingvistik xususiyatlari	30
Munisa KURBANOVA. Interactive methods and their usage	32
Nilufar TASHMATOVA. Haydar xorazmiyning "gulshan ul-asror" masnaviyisida o'zlashma qatlama oid leksemalar ifodasi	34
Marvarid NURBAEVA. Tarbiyaning asosiy kategoriyalari	37
B.MUXAMEDOVA, A.NURULLAYEVA. Tikuvchilik faoliyatini tavsiflovchi kasbiy atamalar va tushunchalar	39

TARJIMASHUNOSLIK

Mariya SARSENBAEVA, Ravshan NIYAZOV. The importance of conference interpreting types	40
--	----

QO'SHIMCHA MATERIAL

Husniddin BERDIYEV. Axborot asrida informatsion xurujlar	42
Nilufar NAMOZOVA. Hoji Muin biograf, matbuot tarixnavisi	43

МЕТОДИКА. ОПЫТ

Хонбиби ДУСМАТОВА. Урок литературы в 8-м классе по теме «Ярослав Васильевич Смеляков «Хорошая девочка Лидя»	46
---	----

ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Саодат МАГДИЕВА. Проблема активности личности обучаемого на базе «Фреймового погружения» в учебную тему уроков интегрированного направления	48
Инобат ТУРСУНОВА, Шохида БАЗАРОВА. Развитие навыков аудирования в обучении устной речи студентов, окончивших узбекские школы	50
Диляра ЗАРИПОВА. Сочинение как одна из форм самостоятельной работы студентов	52
Дильноза НАЗАРОВА. Цели и проблемы содержания обучения родному языку в школе	55

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Насиба ПАНЖИЕВА. Когнитивно-стилистический подход к принципу бинарной оппозиции	58
Дилноза НАМОЗОВА. Содержание и структура фонетической компетенции	60
Наргиза ТЕШАБОВЕВА. Перифраза как предмет лингвистического исследования	63

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Хуршида МАКСУДОВА. Эмоциональность в социальном контексте художественного текста	65
Гулсанам МАРАИМОВА. Литературный анализ пьесы А.Н.Островского «Гроза»	66
Хуршидбек МАМАТИСАКОВ, Ойбек АКБАРОВ. Художественный анализ произведения К.А.Икрамова «Дело моего отца»	68
Альфия ТУХТАРОВА. Художественная концепция личности в творчестве Алексея Варламова	70

ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

Шахноза МУРАКАЕВА. Внедрение интерактивных новейших IT-технологий для проектов дистанционного обучения английскому языку	73
--	----

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Эльдар ГИЗДУЛИН. Отражение мотивов восточной мистики в творчестве русских писателей XIX века	77
--	----

МЫСЛИ ВСЛУХ

Мукаддас ГУЛАМОВА. Знаешь язык – узнаешь мир	80
--	----

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining Filologiya bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

Nilufar Tashmatova,
 Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
 davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchi

HAYDAR XORAZMIYNING "GULSHAN UL-ASROR" MASNAVIYSIDA O'ZLASHMA QATLAMGA OID LEKSEMALAR IFODASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan mumtoz adabiyotimiz yetuk namoyondalaridan Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" masnaviysida ifodalangan o'zlashma so'zlar tasnif va tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: turkiy til, o'zbek tili, sug'dcha, o'zlashma, sanskritcha masnaviy, xitoycha, yunoncha.

Annotation: This article classifies and analyzes the taken from another language words of Haydar Khorezmi's "Gulshan ul-asror" masnavi, one of the mature representatives of our classical literature, who lived and worked in Khorezm in the late XIV and early XV centuries.

Keywords: Turkish, Uzbek, Sogdian, Sanskrit, Masnavi, Chinese, Greek, lexeme, word, language.

Аннотация: В данной статье классифицируются и анализируются слова маснави «Гульшанул-асрор» Хайдара Хорезми, одного из самых зрелых представителей нашей классической литературы, жившего и творившего в Хорезме в конце XIV начале XV вв. развитие языков, в первую очередь, лексики. В результате имеются случаи обмена и заимствования.

Ключевые слова: тюркский, узбекский, согдийский, узбекский, санскрит, маснави, китайский, греческий.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida dunyo xalqlari o'rtasida o'zaro iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, madaniy aloqalar sodir bo'ladi. Buning natijasida tillarning lug'at tarkibi yangi tushunchalar va ularni ifodalovchi so'zlar bilan boyib boradi. Darhaqiqat, o'zbek xalqi bilan hamohang tarzda o'zbek tili ham o'zining tarixiy rivojlanishida ko'plab boshqa xalqlar tillari bilan aloqada bo'ldi. Shu bois, o'zbek tili lug'at tarkibining ma'lum qismini o'zlashgan so'zlar tashkil etadi.¹

O'zbek tili lug'at tarkibining boyishida ichki imkoniyatlar muhim manba hisoblanadi. Shunga qaramasdan, dunyodagi hech bir til o'z ichki imkoniyatlariga tayanib ish ko'rmaganidek, o'zbek tili uchun ham faqat o'z so'zlari va imkoniyatlarigina kifoya qilmaydi. O'zbek tili so'z boyligining takomillashuvida tashqi manba katta rol o'ynaydi. Umuman, har qanday til sof holda yashay olmaydi². Binobarin, turli tillarga mansub xalqlarning o'zaro hamkorligi, qo'shnichilik va savdo-sotiq aloqalari ular tillarining taraqqiyotiga, birinchi navbatda, leksikasiga o'z ta'sirini ko'rsatishi tabiiy. Natijada so'z almashish va o'zlashtirish holatlari yuz beradi. Albatta, ushbu jarayon tarixiy sharoitlarga bog'liq tarzda turlicha kechadi.

Boshqa qardosh turkiy tillar singari o'zbek adabiy tili uchun ham so'z o'zlashtirish xarakterli hisoblanadi. XI asrga oid o'zlashmalarining o'zbek adabiy tiliga kirib kelishida fors-tojik va arab tilidan o'zbekchaga o'girilgan badiiy tarjimalarning roli sezilarli edi. Fors-tojik tili: bu davrda ma'muriy, huquqiy, tijoriy, ilmiy, diniy tushunchalarni ifodalovchi sharq tillari so'zlarining o'zbek adabiy tiliga o'zlashishida vositachi vazifasini bajaradi. Tabiiyki, chet so'zlarning turli soha leksikasiga o'zlashishi farqlanadi. Jumladan, harbiy terminologiya mo'g'ul-

cha so'zlar hisobiga kengaygan bo'lsa, ma'muriy, siyosiy, tijoriy-moliyaviy, ilmiy, diniy leksika esa asosan arabcha, forscha-tojikcha o'zlashmalar orqali boyigan. Umuman, turkiy tillar leksikasidagi chet so'zlarni ikki guruhga taqsimlab tahlil etish maqsadga muvofiq:

1) qadimiy (islomgacha bo'lgan) davr. Bunga sanskritcha, sug'dcha va xitoycha unsurlar xos;

2) nisbatan yangi (islom hamda mo'g'ullar istilosidan keyingi) davr. Mazkur guruhdan arabcha, fors-tojikcha va mo'g'ulcha o'zlashmalar o'rin egallaydi.

Turkiy tillar so'z boyligida sug'dcha, sanskritcha, xitoycha o'zlashmalarining paydo bo'lishiga turkiy xalqlarning qadimdan sug'd, hind, xitoy, xorazm xalqlari bilan yaqin aloqalari mahsuli sifatida baho beriladi³. XIV asr oxiri va XV asr boshlarida yashab ijod etgan Haydar Xorazmiy "Gulshan ul-asror" masnaviysida ham o'zlashma qatlamga doir leksemalar o'z ifodasini topgan. Bu esa o'sha davr leksikasi haqida oz bo'lsada ma'lumotga ega bo'lish imkonini beradi. Biz ushbu tadqiqotimizda masnaviyda keltirilgan o'zlashma qatlamga oid leksemalarning qadimgi davr, islomgacha bo'lgan holatini o'rganamiz.

Sug'dcha o'zlashmalar. Moddiy madaniy va yozma manbalarga ko'ra, Dash-tiqipchoq ko'chmanchilarining azaliy vatani bo'lsa-da, u yerlarda yashagan xunn, usun, qarluq, chigil, argun, tuxsi, kaltatoy, qangli, qirg'iz, uyg'ur, Oltoy turklari va ularning ajdodlari xu, di, rung hamda saksif qabilalari hech qachon bir joyda muqim yashamagan. Ular nafaqat bepoyon turk dashtida, balki O'rta Osiyoning qadimgi dehqon jamoalari tomonidan o'zlashtirilmagan daryo havzalari va cho'llarida ham chorva mollarini boqib ko'chib yurgan. Ko'chmanchilarning avom kambag'al qismini bir bo'lagi

har safar bu zaminda qolib ketgan va asta-sekin o'troqlasha boshlagan. Bu jarayonning uzluksiz davom etishi natijasida O'rta Osiyoning Amudaryogacha bo'lgan hududlarida bronza davridan boshlab turkiygo'y qabilalar Turonzaminning tub joy aholisiga aylangan.

O'rta Osiyo saklari, o'z navbatida, buyuk turk cho'lining Markaziy va Sharqiy Qozog'iston, Tog'li Oltoy, O'rol, Yenisey va O'rxun daryolari havzalarigacha kirib borganlar va u joylarning hukmron turkiy til muhiti ta'sirida turkiylashganlar. Demak, sak-skif qabilalariga xos ikki tillilik juda keng turk-sug'diy etnomaydonda yuz bergan iqtisodiy, siyosiy hamda etnomadaniy jarayonlar mahsuli ekanligi haqiqatga yaqindir⁴. Anglashiladiki, ikki xalqning aralash istiqomat qilishi, o'zaro hamkorligi oqibatida so'z almashish jarayoni yuz bergan. Ya'ni turkiylar tilida sug'dcha, sug'diylar lug'at tarkibida turkiycha leksemalar qo'llanilgan⁵.

Bog'bon o'zlashmasi masnaviyda **Bog'** sug'dcha o'zlashmaga **bon** affiks qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan o'zlashma leksema hisoblanadi. *Tarbiyatu sa'y qilur bog'bon, Toza bo'lur, meva berur bo'ston!* 6A-7 **Bag'** so'zi dastlab Turfon matnlarida "mevazor, chamanzor" ma'nosini anglatgan: *Azu bag' borluqy tanig'-yoki bog', uzumzor, ekinzorda* (DTS, 77). Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni"da (DTS, I, 77) ushbu so'z "uzumzor" ma'nosini ifodalagan.

Rang atamasi "tus, bo'yoq", "ahvol, holat" ma'nolarini bildirgan. *Ulki berur mevag'a bu ta'mu rang, Ko'rmasu bilmasmu tarozuyu sang'?! 12A-11*

Masnaviyda sug'dcha **ajun** leksemasining fonetik o'zgarishga uchragan **ochun** "dunyo, borliq" fonetik varianti keltirilgan. *Bo'lsun ochun ichra arig' ko'ngli shod, Barcha ulus ustina sursun murid. 8b-3; Qudratu quvvat alida olti kun, Kavnu makon bo'ldi, bu ikki ochun!* 23A-3. Bu leksema ilk bor Turfon matnlarida "mavjudlik, borliq" ma'nosida ifodalangan. O'qpa ajundaqy qilyinch-mavjudlikdan oldingi faoliyat (DTS, 74). Ahmad Yugnakiyning "Hibatul haqqoyiq" asarida "hayot, yerdagi hayot" ma'nosida ham qo'llangan: *Baqasiz er'yr bu ajun lazzati-bu hayot lazzati o'tkinchidir* (Yug, 193). "Tafsir"da so'zning **ajun** (40b7), **achun** fonetik variantlari ko'zga tashlanadi: *Til'arsizlar dunyany bezakini ya'ni achunni* (3.2). "Muhabbatnoma"da **achun** (292a6), "Qisasi Rabg'uziy" (5v6) va "Xisrav va Shirin" (33b10)da **ajun** shakli kuzatiladi. Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" masnaviysida arabcha **olam, dunya**, fors-tojikcha **jahān** leksemalari ham "borliq, dunyo" semasini anglatadi. *Ey sharaf ichra iki olamg'a toj, Yetti falak masnadungg'a bir duvoj. 22B-5, Ko'zima keng dunyo bo'lib tangu tor, Ro'zi qiyomatni ko'rib oshkor. 3B-8, Tutti jahon zamzamai Haydariy, To'ldi sado gunbazi nilufariy. 6B-9.*

Sanskritcha o'zlashmalar. Qadimgi turkiy til bitiklarida sanskrit tilidan kirib kelgan so'zlarning rang-barang bo'lganligi "Qadimgi turkiy lug'at"ni varaqlaganimizda yaqqol ko'zga tashlanadi. Tabiyki, bunda sanskrit tilidan turkiy tilga qilingan tarjimalar muhim rol o'ynaydi. Eski turkiy tilda sanskritcha o'zlashmalar son jihatdan kamaygan. Keyingi davrlarga kelib, ularning aksariyati iste'moldan chiqib ketgan. Turkiy tilda saqlanib qolgan-

lari esa deyarli o'z so'zga aylanish darajasiga yaqinlashgan⁶. Kuzatishlarimiz "Gulshan ul-asror" asarida sanskrit tilidan kirib kelgan quyidagi leksemalar qo'llanishda bo'lganligini ko'rsatadi.

Tarixdan ma'lumki, Osiyodagi yirik davlatlardan biri hisoblangan Xitoy mamlakatining yuqori qismi **Chin** deb yuritilgan. Bu toponim "Gulshan ul-asror" masnaviysida ham zikr qilingan: Tindi aning davrida ro'yi zamin, Bo'ldi bir elu bir ulus Rumu Chin. 24B-7

Xitoycha o'zlashmalar. Miloddan avvalgi II asrda Hun davlati kuchayib, imperiyaga, ya'ni xoqonlikka aylandi. Shunda uning ta'sir doirasi Sharqda Koreya yarim oroligacha, g'arbda Kasbiy dengizigacha, janubda Himolay tog'lari, Amudaryoning shimoliy hududlarigacha yetib bordi. Xitoy bilan xunlar chegarasi Buyuk Xitoy devoridan o'tgan. Bu davrda G'arb bilan Xitoyni bog'lab turgan savdo yo'llari xunlar nazoratida edi. Shundan keyin Xun hoqonligi G'arbiy Xan imperiyasining shimol va g'arbga qarab kengayishi yo'lini to'sib qo'ydi. Xitoy hoqonlari xunlar bilan ular hududidan o'tadigan savdo yo'llarini nazorat qilish imkoniga ega bo'lishgan. Markaziy Osiyo xalqlari Buyuk ipak yo'li orqali Xitoyga borib savdo-sotiq qilganlar⁷. Ayon bo'ladi, turkiylar bilan xitoyliklarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalari qadim tarixga borib taqaladi. Bu hamkorliklar natijasi o'laroq, turkiy tillar so'z boyligiga xitoycha o'zlashmalar kirib kelgan. Professor H. Dadaboevning ta'kidlashicha, "Qadimgi turkiy so'zlar lug'ati"da 240 ga yaqin xitoycha leksemalar mavjud bo'lib, ularning aksariyati asosan madaniy sohaga ta'alluqlidir⁸. Izlanishlarimiz tekshirilayotgan manba tilida quyidagi xitoycha so'zlar iste'molda bo'lganligini ko'rsatdi.

"Gulshan ul-asror" asarida **tangri** termini "butun borliq, barcha jonli-jonsiz mavjudotlar yaratuvchisi" ma'nosida qo'llanilgan: **Boshlasa har ishni muni yaxshi bil, Tangri oti birla oni xatm qil.** (1A-3) Qadimgi turkiy tilda **tangri** so'zi ikki ma'noda ishlatilgan: "ulug' tangri, xudo" *Tangritag tanrida bolmis türk bilgä qağan bu ödkä olurtum, - Tangriday, tangridan bo'lmish turk bilga xoqon bu dunyoga keldim.* (Kul tegin bitigtoshi, 1-satr); "ko'k osmon" *Üzä kök tangri asra yağiz yir qilintuqda ekin ara kisi oğli qilinmis, - Yuqorida ko'k osmon, pastda qo'ng'ir yer yaratilganda ikkisining o'rtasida inson bolasi yarsatilgan.* (Bilga xoqon bitigtoshi, 1-satr). Bu so'zning "xudo, iloh" ma'nosi ham turli dinlarda turlicha tushunilgan. Ko'k tangri diniy tushunchasidagi **ko'k tangri** "ko'kdagi tangri"ni bildirgan. Moniylik dinida esa quyidagi tasavvurlar amal qilgan. Kun Tangri-Quyosh tangri, Ay Tangri-Oy tangri, Yashin Tangri-Yashin tangri, Yel Tangri-Yel tangrisi. Turk buddistlar tushunchasida Tangri tangrisi-Oliy tangri Buddadir. Musulmon turklarda **Tangri**-Haq taolo (Alloh)dir⁹. "Oltun (tusli) yorug'" yodgorligida leksemaning "hukmdor, janob" semasi kuzatiladi: **bu savyg' eshitip, men otu olarqa incha tep tedim aya edgularim tangrilarim!**-bu so'zni eshitib, ularga shunday dedim: ey mening yaxshilarim, hukmdorlarim! (DTS, 544). Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida **TÄDRIT** tangri (xudo, iloh) ma'nolarini ifodalagan. *Tängri 'azzä vä žällä ögdisin ajur*-Tangri azza va

jallaga hamd aytadi¹⁰. Masnaviyda tadqiq etilayotgan soʻzning arabcha lloh1B-3 *Qurb maqominda habibi lloh. Olamu odamg'a ani qildi shoh. 1B-3.*, Haq 7A-4 *-Mulk iyosi, Barlos o'moqliq qiyot, Soyai Haq, mazhari zotu sifot.*, fors-tojikcha Xudo15A-9- *Bir kun ango Osafi bin Barxiyo ,Dedikim: "Ey pok rasuli Xudo,, Parvardigor 1B-3 -Dedi kim: " Ey Qodiri Parvardigor, Borchaning asrori Senga oshkor. Biru Bor 1A-9 "xudo,olloh"- Qudrat iyosidurur u Biru Bor, Banda sirini bilur ul oshkor.*, Bilguvchi 2A-4 *"xudo,olloh"- So'z guhari bilguvchi sarrofroz, Bo'ldi bilig nutqi-da mansuba boz.*, Qudrat iyosi(egasi) 1A-13- *Barcha ulusning yarog'ini bilur, Qudrat iyosi, ne tilasa qilur, kabi ma'nodoshlari ham keltirilgan.*

Masnaviyda "yozmoq" ma'nosi **biti**= fe'li orqali ifodalangan. Men bitigan xat bila yo'ng'il qalam, Men yurugan yo'l bila urg'il qadam! 9A-6. Mazkur soʻz birinchi marta Kultegin yodgorligida qo'llangan:Beḡy tash toqytdym bitidim-toshdan yodgorlik yasatdim va unga o'yib yozdim(DTS, 103).

Yunoncha o'zlashmalar.Hech qachon hech qaysi xalq, elat boshqa xalqlardan uzilib qolgan, o'z holicha yashagan emas, aks holda, hech qanday taraqqiyot bo'lmagan bo'lur edi.Eng qadimiy va antik davrlarda uzoq masofalarni ot-ulovlarda bosib o'tish ancha mushkul bo'lgan vaqtlarda ajdodlarimiz Misr, Bobil, Markaziy Gresiya, Yunonston kabi mamlakatlar bilan aloqa qilganlar¹¹.Darhaqiqat, eramizdan avvalgi VI-V asrlar, ya'ni ahamoniylar davrida grek karvonlari Buyuk ipak yo'li, Eron va Markaziy Osiyo orqali Hindiston, Xitoy, Oltoy, Janubiy Sibirgacha borib savdo-sotiq ishlari bilan shug'ullanganligi tarixiy manbalarda aks etgan.Shu o'rinda yana ta'kidlash lozimki, turli sohaga oid qadimgi yunon manbalarining arab tiliga tarjima qilinganligi ilm ahliga yaxshi ayon.Demak, turkiy tillar soʻz boyligidagi yunoncha o'zlashmalar asrlar mobaynida olib borilgan madaniy munosabatlar va arab tili ta'sirida kirib kelgan.

Diram "kumush pul" ma'nosini bildirgan. *Gaz bila ham keltirub ul bo'zni kam, Berdi anga xoja bir-ikki diram. Hoshiya12A-10, 11.* Mazkur soʻz dastlab "Tafsir"da

dirham(116b1) shaklida uchraydi."Guliston bit-turkiy"da **diram, dirham**(83a8) fonetik variantlari ishlatilgan:*Ikki diram ychyn qolun kesgäylär* (95b13).

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida "mint-aqa,hudud,o'lka" ma'nosini anglatgan **iqlim**(DTS,211) istilohi Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" masnaviysida o'z semasini davom yettirgan: *Jubsali bo'lsa sochayin oncha dur, Uylaki bo'lsun yeti iqlim pur.* 9B-6. Xorazm manbalarida "mintaqa", "mamlakat" ma'nolarida qayd qilingan:*Yeti iqlim taxty xäly boldy*(XIII,31b8);*Özgä iqlimg'a barıyb ne häl bilän bolsa tirilayın*(G, 24a10). Professor Sh.Rahmatullaev ushbu leksema etimologiyasini quyidagicha izohlaydi:iqlim > iqlim; asli "kesdi" ma'nosini anglatuvchi qalama fe'lining(ARS, 657) IV bob shaklidan hosil qilingan masdar bo'lib, arab tilida "mintaqa", "klimat" ma'nosini, o'zbek tilida esa asosan, "ob-havo, yer-suv sharoiti" ma'nosini anglatadi; yetti iqlimda birikmasi tarkibida "mintaqa" ma'nosi bilan qatnashadi (O'TEL,II, 188).

Ilk bor eski turkiy adabiy tilning dastlabki yodgorliklarida istifoda etilgan Rum "Rim,Vizantiya" (DTS, 479) toponimini "Gulshan ul-asror" lug'at tarkibida ham uchratish mumkin: *Tindi aning davrida ro'yi zamin, Bo'ldi bir elu bir ulus Rumu Chin.* 24B-7. Mazkur leksema "Tafsir"da ham kuzatiladi: *Rum tarsölarınydyn bir tarsä kälüb anda mälik malikätkä olurdy*(9b2). Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asarida toponimni izofali birikma tarkibida uchratish mumkin:Yarlıg' keldi: ey Musä Rum deñizi taqı Färs deñizi qavushg'an yergä barg'yl(129r17).

Masnaviy leksikasida **Iskandar** antroponimi ikki o'rinda; sarlavhada- *Iskandar Mirzoning madhi va 7A-3* sahifada keltirib o'tilgan Podshahi Iskandari Doro hasham, Dovari davron, shahi sohib karam.

Masnaviyda keltirilgan o'zlashma leksemalar o'sha davr ma'naviy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy hayotini o'zida aks ettirish bilan birga tildagi o'zgarishlarni ham ifodalab berishga xizmat qiladi.Har qanday tilning soʻz boyligida o'zlashmalarning paydo bo'lishi xalqlarning yaqin aloqalari mahsuli hisoblanadi.

1. Yo'ldoshev I. O'zbek kitobatchilik terminologiyasi. – T.: Fan, 2004. B.209.

2. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – T.:Fan, 1985. B.103.

3. Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв.-Т.: Ёзувчи, 1991.-с.133-134.

4. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va ztnik tarixi. – T.: Universitet, 2007. B.62-63

5. Исхаков М.Элементы согдийского языка в современном узбекском языке//Историко-культурные контакты народов алтайской общности: XXIX сессия PIAC.-Т.:1986.II.Лингвистика.-М.: Наука, 1986.-с.1986-С.61-62.

6. Dadaboyev H. O'zbek adabiy tili leksik tarkibining o'zlashmalar hisobiga boyishi//Toshkent viloyati davlat pedagogika instituti pedagog-xodimlarining an'anaviy ilmiy-nazariy va amaliy-uslubiy anjumani ma'ruzalari. – Angren, 2007. B.337-342

7. Xo'jayev A. Buyuk ipak yo'li. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. B.91-92

8. Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв.-Т.: Ёзувчи, 1991.-с.133-134.

9. Sodiqov Q. Turkiy yozma yodgorliklar tili: adabiy tilning yuzaga kelishi va tiklanishi. – T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2006. – B.181

10. Dadaboyev H, Xolmurodova M. "Qutadg'u bilig"dagi so'zlarning o'zbekcha, ruscha va inglizcha izohli lug'ati. – T., 2018. – B.293

11. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. –T.: O'zbekiston, 1997. B.3